

MISCELLANEA

Grzegorz Białuński

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2007, nr 4

Między Rynem a Szestnem. Czy w Szestnie powstało komturstwo krzyżackie?

Between Ryn and Szestno. Was the Teutonic Order's commandery established in Szestno?

Zwischen Rhein (Ryn) und Seehesten (Szestno). Gab es in Rhein eine Komturei des Deutschen Ordens?

Słowa kluczowe: administracja, komturstwo, państwo krzyżackie, Ryn, Szestno
Keywords: administration, commandery, State of the Teutonic Order, Ryn, Szestno
Schlüsselwörter: staatliche Verwaltung, Komturei, Deutschordensstaat, Ryn, Szestno

STRESZCZENIE

W żadnych dotychczasowych wykazów komturstw krzyżackich komturia w Szestnie nie pojawia się. Istnieją jednak pewne wzmianki źródłowe, które zmuszają do zadania zawartego w tytule pytania. Chodzi mianowicie o repertorium dokumentów dotyczących okręgów szestneńskiego i leckiego (giżyckiego) na początku XVI w.: *Sehesten und Letzen. Extraordinarie* [1503–1523]. Co prawda zawiera ono jedynie ich rejestry, ale na ogół kopie owych dokumentów zachowały się w zespole Ordensbriefarchiv. I tak już na samym początku tego rejestru wzmiankowany został Hauskomptur zu Sehesten. Niestety regest, jak też zachowana kopia, nie jest datowany. Nieco dalej znajdujemy kolejne dwa rejestry dokumentów wystawionych w 1516 r., w tym jeden przez komtura szestneńskiego (*Compthur von Sehesten*), drugi zaś zawierający jego relację (*Comptur zu Sehesten*). W zespole Ordensbriefarchiv zachował się też inny dokument, w którym wzmiankowano komtura w Szestnie. Wreszcie ostatni znany nam dokument z wiadomością o komturze w Szestnie pochodzi z zespołu Pergamenturkunden. O pomyłce pisarzy lub kopistów nie może być mowy, a wcześniej i później znajdujemy inne wzmianki o urzędnikach szestneńskich – prokuratorach (*Pfleger*) i namiestniku (*Stathalter*).

ABSTRACT

The commandery in Szestno does not appear in any previous lists of the Teutonic Order's com-

manderies. However, there are some mentions in written sources that prompt the question in the title. This concerns a series of documents relating to the Szestno and Lec (Giżycko) districts at the beginning of the 16th century: *Sehesten and Letzen. Extraordinarie* [1503–1523]. This only contains their regests, but usually copies of these documents have been preserved within the Ordensbriefarchiv collection. The Hauskomptur zu Sehesten is mentioned at the very beginning of this register. Unfortunately, the register, as well as the preserved copy, is not dated. There are also another two regests of documents issued in 1516, including one by the Szestno commander (*Comptur von Sehesten*) and the other containing his account (*Comptur zu Sehesten*). A further document has survived in the Ordensbriefarchiv collection, mentioning the commander in Szestno. The final document mentioning the commander in Szestno comes from the Pergamenturkunden collection. There can be no question of a mistake by the writers or copyists, and sooner or later there are other mentions of Szestno officials – prosecutors (*Pfleger*) and a governor (*Stathalter*).

Translated by Aleksander Pluskowski

ZUSAMMENFASSUNG

Die Komturei in Seehesten wurde bislang in keinem Register der Komtureien des Deutschen Ordens verzeichnet. Es gibt aber gewisse Notizen in den Quellen, die dazu veranlassen, die im Titel des Beitrags enthaltene Frage zu stellen. Es geht nämlich um das Urkundenregister, das die Kreise von Seehesten (Sehesten) und Lötzen (Letzen) Anfang des XVI. Jahrhunderts betrifft: *Extraordinarie* [1503–1523]. Es enthält allerdings nur dessen Regesten, aber im Allgemeinen sind die Kopien von diesen Urkunden in den Beständen des Ordensbriefarchivs erhalten. So wurde gleich am Anfang dieses Verzeichnisses der *Hauskomptur zu Sehesten* erwähnt. Leider wurde weder das Regest, noch die erhalten gebliebene Kopie mit einem Datum versehen. Weiter findet man zwei Regesten der Urkunden vom Jahr 1516, eine davon wurde vom Komtur von Seehesten (Comptur zu Sehesten) ausgestellt, die zweite enthielt deren Bericht. In den Beständen des Ordensbriefarchivs gibt es eine andere Urkunde, in der der Komtur von Seehesten erwähnt wurde. Die letzte uns bekannte Urkunde mit der Information über den Komtur von Seehesten befindet sich in den Beständen von Pergamenturkunden. Über die Fehler der Schreiber bzw. der Kopisten kann hier keine Rede sein, denn nach wie vor finden wir andere Erwähnungen über die Beamten von Seehesten – die Pfleger und den Statthalter.

Übersetzt von Alina Kuzborska

W żadnych dotychczasowych wykazów komturstw krzyżackich komturia w Szestnie nie pojawia się¹. Istnieją jednak pewne wzmianki źródłowe, które zmuszają do zadania zawartego w tytule pytania. Chodzi mianowicie o repertorium dokumentów dotyczących okręgów szestneńskiego i leckiego (giżyckiego) na początku XVI w.: *Sehesten und Letzen. Extraordinarie* [1503–1523]². Co prawda zawiera ono jedynie ich regesty, ale na ogół kopie owych dokumentów zachowały się

¹ Por. *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, red. Z.H. Nowaka przy współpracy R. Czai, Toruń 2000, tutaj wcześniejsza literatura.

² Obecnie Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (dalej: GStPK), XX. Hauptabteilung, Ostpreussische Folianten (dalej: Ostpr. Fol.) 14420.

w zespole Ordensbriefarchiv. I tak już na samym początku tego rejestru wzmiankowany został *Hauskomptur zu Sehesten*³. Niestety regest, jak też zachowana kopia, nie jest datowany. Nieco dalej znajdujemy kolejne dwa regesty dokumentów wystawionych w 1516 r., w tym jeden przez komtura szestneńskiego (*Compthur von Sehesten*), drugi zaś zawierający jego relację (*Comptur zu Sehesten*)⁴. W zespole Ordensbriefarchiv zachował się też inny dokument, w którym wzmiankowano komtura w Szestnie⁵. Wreszcie ostatni znany nam dokument z wiadomością o komturze w Szestnie pochodzi z zespołu Pergamenturkunden⁶. O pomyłce pisarzy lub kopiistów nie może być mowy, a wcześniej i później znajdujemy inne wzmianki o urzędnikach szestneńskich – prokuratorach (*Pfleger*) i namiestniku (*Stathalter*).

Zastanówmy się zatem, w jakich okolicznościach pojawiły się te zagadkowe określenia. Okolice Szestna były zagospodarowywane przez Krzyżaków przynajmniej od 1357 r., kiedy to 19 lipca wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego Winryk von Kniprode wystawił dwa dokumenty lokacyjne *zu Sestin* dla niejakiich Dawida (4 łany) i Pawła (3 łany), zobowiązując ich do służby wojskowej⁷. Zamek zbudowano zaś przynajmniej przed 1371 r.⁸, choć kronikarze nowożytni, raczej dowolnie, przesuwają ten czas na około 1348 r. (K. Hennenberger)⁹. Na zamku miał swoją siedzibę prokurator krzyżacki, dowodnie poświadczony dopiero w 1401 r.¹⁰. Wtedy też założono tam wieś czynszową na 40 łanach¹¹, widocznie wcześniejsze dobra służebne podpadły w czasie walk z Litwinami. Wówczas też dokonano uposażenia dla plebana w postaci 4 łanów. Status prokuratorii potwierdzają stałe wzmianki do połowy XV w. o prokuratorach krzyżackich¹². W czasie wojny trzydziestoletniej zamek obsadziła załoga zaciężnych pod dowództwem najpierw na krótko

³ Ibidem, f. 1, kopia listu w GStPK, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv (dalej: OBA) nr 27633.

⁴ Ostpr. Fol. 14420, f. 5, por. OBA nr 20972, tutaj: „alter Comthur vom Reyn -- jezt zcu Sehesten”, ten drugi dokument jest obecnie nieznan, ale jego treść możemy poznać na podstawie innego dokumentu – OBA nr 20980, tutaj jednak nie występuje komtur w Szestnie, a jedynie były komtur ryński.

⁵ OBA nr 21193, tutaj tylko pośrednio, gdyż autor pisał z Szestna o nieżyjącym już komturze (*herr Komthur selligen*).

⁶ GStPK, XX. Hauptabteilung, Pergamenturkunden (dalej: Pergamenturkunden), Schiebl. XXX 97.

⁷ *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. V, hrsg. von K. Conrad, Marburg 1973, nr 552–553; GStPK, XX. Hauptabteilung, Ordensfolianten (dalej: OF) 105, f. 243.

⁸ *Die Chronik Wigands von Marburg*, hrsg. von T. Hirsch, w: *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 2, Leipzig 1863, s. 571.

⁹ [G.A.] von Mülverstedt, *Beitrag zur älteren Geschichte von Sehesten*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1906, H. 11, s. 61; O. Wank, *Quellenkundlicher Beitrag zur Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte des Kreises Sensburg*, Altpreussische Geschlechterkunde. Neue Folge, 1990, s. 451. W części literatury data 1348 jest uznawana za wiarygodną, por. *Unsere masurische Heimat. Zum hundertjährigen Bestehen des Kreises Sensburg*, hrsg. von K. Templin, Sensburg 1926, s. 118; *Miągowo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1975, s. 66, 195.

¹⁰ [G.A.] von Mülverstedt, op. cit., s. 61; S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – przekształcenia – kompetencje*, Toruń 2001, s. 151.

¹¹ Ostpr. Fol. 124, s. 315; Ostpr. Fol. 126, f. 24; M. Toeppen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, tłum. M. Szymańska-Jasińska, oprac. i wstępem poprzedził G. Jasiński, Olsztyn 1995, s. 115.

¹² [G.A.] von Mülverstedt, op. cit., s. 62, 69; idem, *Die Beamten und Konventsmitglieder in den Verwaltungsbezirken des Deutschen Ordens innerhalb Masuren*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1900, H. 6, s. 57–58.

Georga Ramunga (1455–1456 r.)¹³, potem na dłużej Fritza Lockaua (Lockwina, od 1457 r.)¹⁴. W 1462 r. otrzymał on od Zakonu – w zamian za zrzeczenie się kilku wsi w okręgu elbląskim – zamek szestneński wraz z całym okręgiem i jego należnościami (dochodami, czynszami, wsiami, wszystkimi poddanyymi, dworami, młynami, lasami itd.) na czas swojego życia¹⁵. Stąd dopiero w 1481 r. pojawił się kolejny prokurator krzyżacki¹⁶. Administracyjnie okręg Szestna należał na przemian albo do komturstwa bałgijskiego, albo ryńskiego. Ostatecznie od 1477 r. włączono go do ponownie utworzonego komturstwa ryńskiego¹⁷.

Na początku XVI w. prokuratorem szestneńskim był Krzysztof von Auer (przynajmniej od lutego 1502 r.)¹⁸. W tym czasie nowy wielki mistrz Fryderyk saski, dążąc do zapewnienia kontroli oraz większych i stałych dochodów z komturii i prokuratorii, zmienił zasadę ich zarządu¹⁹. Jednym ze sposobów było zawieranie z urzędującymi lub nowo powołanymi prokuratorami kontraktów, w których określano oczekiwania ze strony władzy zwierzchniej, a wszelkie nadwyżki pozostawiano w ich ręku (jakby rodzaj dzierżawy). Dzięki temu zarządzającym zależało na zwiększaniu dochodów z podległych sobie okręgów, a wielki mistrz otrzymywał z góry oczekiwane dochody i powinności. Na tej zasadzie w 1503 r. okręg szestneński został oddany Krzysztofowi von Auer, z wszelkimi jego przychodami, majątkami i pożytkami²⁰. Obowiązkiem von Auera było oddawanie do kamery krzyżackiej 100 grzywnien rocznie oraz utrzymanie i wyżywienie (z wyjątkiem wina i przypraw) dworu wielkiego mistrza w czasie 14 dni polowania w okolicznej puszczy. W przypadku, gdyby w określonym roku nie doszło do polowania, prokurator miał uiścić 200 grzywnien. W latach 1507–1509 przeprowadzono wizytację okręgu szestneńskiego²¹. Na zamku przebywało wówczas dwadzieścia siedem osób, do tego trzynastu w pobliskim folwarku. Uwagę zwracają też duże pustki we wsiach czynszowych (152,5 łanów obsadzonych, 146 pustych). Z pewnością w znaczący sposób obniżało to ogólne dochody płynące z tego okręgu.

¹³ OBA nr 14082, 14086, 14294, 14295, 14599, 14704.

¹⁴ OBA nr 14759, 14961, 15137, 15293, 15899, 16034, 16040. Fritz Lockau był zapewne bliskim krewnym rodu Mikołaja Lockau i Gertrudy von Borkartsdorf (zm. 1477), por. R. Wenskus, *Eine prussische Familie in Pommerellen und ihre Erben*, w: *Europa slavica – Europa orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, hrsg. von K.-D. Grothusen, K. Zernack, Berlin 1980, s. 404–405. Mikołaj Lockau, właściciel m.in. dóbr Igły w Dzierżońskim, był najpewniej protoplastą znanej potem na Pomorzu rodziny Loków z Igieł, herbu Rogala, por. J.K. Dachnowski, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, wyd. Z. Pentek, Kórnik 1995, s. 148.

¹⁵ OF 94, s. 98; [G.A.] von Mülverstedt, *Beitrag zur älteren...*, s. 65.

¹⁶ *Państwo zakonu krzyżackiego...*, s. 127. Został nim Otto von Drauschwitz, zob. inwentarz zamku szestneńskiego spisany przy objęciu przez niego urzędu – OBA nr 16995.

¹⁷ Por. *Państwo zakonu krzyżackiego...*, s. 26; O. Wank, op. cit., s. 452.

¹⁸ *Państwo zakonu krzyżackiego...*, s. 127.

¹⁹ Por. ibidem, s. 26–27; M. Biskup, G. Labuda, *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1988, s. 476.

²⁰ OF 133, s. 42 (29 IX 1503 r.).

²¹ OF 134, OF 135, f. 55 i n.

Następcą Krzysztofa von Auera został przed lutym 1514 r. Quirin Schlick²². Tenże 11 listopada 1515 r. za wierną służbę otrzymał od wielkiego mistrza Albrechta dobra Brejdyny (na południe od Mrągowo) z wszelkimi prawami i należnościami na czas swojego życia²³.

Tymczasem na początku następnego roku doszło do próby zmian w zarządzie administracyjnym tego obszaru. Związane one były z koniecznością zaopatrzenia emerytalnego dotychczasowego wielkiego szatnego i komtura ryńskiego Rudolfa von Tippelskirchena. Pochodził on z Bawarii. Karierę w Zakonie rozpoczynał jako zarządca karwanu w konwencie królewieckim (1485)²⁴, wkrótce potem objął prokuratorię w Pruskiej Hławie (1489), a następnie krótko sprawował funkcję wójta biskupiego na Sambii (1489–1490)²⁵. W końcu został ósmym komturem ryńskim w latach 1490–1516, od 1499 r. był też wielkim szatnym Zakonu Krzyżackiego. Okazał się niezwykle aktywny w zasiedlaniu ziem należących do komturstwa ryńskiego²⁶. Starość, ewentualnie również kłopoty zdrowotne spowodowały konieczność zmian. Nastąpiły one w dniach 16–17 stycznia 1516 r. w Królewcu za sprawą dokumentów wystawionych przez wielkiego mistrza Albrechta. W pierwszym dokumencie z 16 stycznia uzgodniono w siedmiu punktach warunki ustąpienia Rudolfa von Tippelskirchena z komturstwa w Rynie, miał m.in. możliwość przewozu cegieł z Kętrzyna do Szestna, ale tylko w czasie do najbliższych Zielonych Świątek (11 maja)²⁷. W drugim dokumencie, wystawionym 17 stycznia²⁸, wielki mistrz potwierdzał dotychczasową wierną, pilną i posłuszną służbę Rudolfa jako szatnego i komtura. Potwierdził też konkretny powód dokonanej zmiany, mianowicie osłabienie spowodowane zaawansowanym wiekiem oraz potrzebą spokoju i przejścia w stan spoczynku (od służby). Rudolf na czas swojego życia miał wziąć w posiadanie walący się zamek w Szestnie wraz z całym okręgiem i użytkować go jako swoją infirmerię (*Firmarey*), czyli coś w rodzaju emerytalnego przytułku (z funkcjami szpitalnymi). Zamek miał być odbudowany, a cały okręg miał być w pełni do użytku Rudolfa z wyłączeniem tzw. wielkiego polowania na grubą zwierzynę

²² *Państwo zakonu krzyżackiego...*, s. 127.

²³ OF 123, f. 73. Potem (1516) toczył spór o te dobra z wdową po poprzednim właścicielu (Arnoldzie), por. G.A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte und zur Ortskunde Masorens zu Anfang des 16. Jahrhunderts*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1907, H. 12, s. 44; M. Biskup, *Die Herrschaftlichen Umzüge im Ordensland Preussen in den Jahren 1516 und 1518*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands, (2000), Bd. 46, s. 128; OBA nr 20822.

²⁴ Jego udokumentowane związki z Rynem sięgają właśnie tego czasu, oto 5 IX 1485 r. przebywał na zamku ryńskim i świadkował na dokumencie komtura ryńskiego Jerzego Ramunga von Ramecka – Ostrp. Fol. 333, f. 220. W dokumencie podkreślono jednak, że był bratem zakonnym z konwentu królewieckiego.

²⁵ [G.A.] von Mülverstedt, *Die Beamten und Konventsmitglieder...*, s. 54, GStPK, XX. Hauptabteilung, Adelsarchiv, nr 540, f. 46.

²⁶ G. Białuński, *Siedlungswesen im Bereich der Großen Masurischen Seen vom 14. bis 18. Jahrhundert – Ämter Lötzen und Rhein*, Hamburg 2005, s. 53–55, 57, 62–65, 91.

²⁷ OBA nr 20731.

²⁸ Pergamenturkunden, Schiebl. 96 nr 9; OF 123, f. 75.

(np. niedźwiedzie, jelenie, dziki). Otrzymał ponadto zgodę na zakładanie i wykorzystanie na własne potrzeby smolarni w puszczy. Podporządkowano mu nie tylko wsie czynszowe, ale też wszystkie dobra wolnych położone we wspomnianym okręgu. Do pomocy i towarzystwa przydzielono mu brata zakonnego, czyli kompana (*Kompan*)²⁹. Komturstwo ryńskie miał przekazać na Zielone Świątki (11 maja) wielkiemu marszałkowi, tj. Jerzemu von Eltz.

Wśród świadków dokumentu znajdował się dotychczasowy prokurator szestneński – Quirin Schlick. Jak skądinąd wiadomo, odszedł on na komturstwo ostródzkie, na którym został odnotowany najwcześniej 25 lipca 1516 r. i pozostał na nim aż do sekularyzacji Zakonu Krzyżackiego³⁰. W rejestrach szestneńskich dokumentów zachowała się wzmianka o sporządzonym przy jego odejściu z Szestna inwentarzu. Niestety podano tylko datę roczną (1516)³¹. Z innych źródeł wiemy, że jeszcze dowodnie 25 kwietnia³² Schlick pełnił urząd prokuratora w Szestnie. Tak więc przejęcie okręgu przez Rudolfa von Tippelskirchena nastąpiło po 25 kwietnia, tym bardziej że jeszcze w dniach 14 kwietnia – 3 maja wymieniany był jako komtur ryński w składzie komisji krzyżackiej dokonującej objazdu południowo-wschodnich obszarów państwa krzyżackiego (Mazur)³³. Zaś 4 maja na zamku w Rynie wystawił dokument, nadal tytułując się wielkim szatnym i komturem ryńskim³⁴. Już jednak w lutym trwały prace przygotowujące nową siedzibę dla komtura. Na zamek w Szestnie dowożono żywność oraz składowano materiały budowlane. O tym wszystkim donosił prokurator Quirin Schlick w liście do wielkiego mistrza z 14 lutego³⁵. Wiosną Rudolf von Tippelskirchen nabył od Jobsta Truchsesa dobra Wilkowo (*Wilkendorf*)³⁶, leżące w sąsiedniej prokuratorii kętrzyńskiej na pograniczu z okręgiem szestneńskim. Nie wszystko jednak ułożyło się po myśli komtura i dlatego toczył długotrwały spór z Truchsessem³⁷.

Termin przekazania komturstwa wyznaczono na 11 maja, został on jednak nieco przekroczony. Dopiero bowiem 13 maja komisarycznie sporządzono inwentarz zamku ryńskiego i dokonano rozliczenia odchodzącego komtura Rudolfa von

²⁹ Owym kompanem został Wolfgang von Wenkheim (Wechheim?), potwierdzony od 30 IX 1516 r., potem znajdujemy go w Działdowie (1518) – OF 38, f. 135, por. G. A. von Mülverstedt, *Die Beamten und Konventsmitglieder...*, s. 58; idem, *Zur Verwaltungsgeschichte und...*, s. 44.

³⁰ OBA nr 20962; *Państwo zakonu krzyżackiego...*, s. 125.

³¹ Ostpr. Fol. 14420, f. 5; inwentarz zachował się w OBA nr 21157, zob. *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, hrsg. von W. Ziesemer, Danzig 1921, s. 190 i n.

³² M. Biskup, op. cit., s. 132. Według G.A. von Mülverstedta był on prokuratorem szestneńskim jeszcze 15 V, por. G.A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte und...*, s. 44, ale z dokumentu, na który się powołuje, wcale to nie wynika, OF 38, f. 130. Quirin Schlick występuje tutaj bez żadnego urzędu.

³³ M. Biskup, op. cit., s. 126.

³⁴ Ostpr. Fol. 333, f. 228; Ostpr. Fol. 334, f. 122.

³⁵ OBA nr 20753.

³⁶ OBA nr 20837, 20847, 20865.

³⁷ OBA nr 20912, 20954, 20972, spór powstał na tle rozliczenia finansowego.

Tippleskirchena z jego następcą wielkim marszałkiem Jerzym von Eltz, który przy tym nie mógł być obecny³⁸. Dwa dni wcześniej w zastępstwie nieobecnego wielkiego marszałka i zarazem dotychczasowego komtura ostródzkiego von Eltza dokonano spisu inwentarza zamków w Ostródzie, Olsztynku i Dąbrównie³⁹, niewątpliwie w związku z ich przejściem przez Quirina Schlicka. Z całą pewnością zmiany urzędów były w toku, bo już 17 maja 1516 r. Rudolf von Tippelskirchen pierwszy raz określił siebie jako były (*alter*) komtur ryński, a dokument wystawił na zamku w Szestnie⁴⁰, podobnie jak 28 czerwca⁴¹. Quirina Schlicka, jak wyżej zaznaczono, na urządzie komtura ostródzkiego mamy potwierdzonego dopiero od 25 lipca, ale najpewniej odszedł z Szestna już około 11 maja, a na pewno przed 17 maja.

Wydawałoby się zatem, że wzmiankowany 15 maja (tutaj tylko jako: *Comptur*, bez miejsca urzędowania) oraz 7 czerwca 1516 r. (*Comtur vom Rein*) bezimieniny komtur to Jerzy von Eltz⁴². O tym zdaje się również zaświadczać nota w rejestrze dokumentów i w ich tytule: *Reyn. Obermaschalk*⁴³. Z drugiej jednak strony sprawa z 15 maja, którą ów komtur miał wtedy rozpatrywać, związana była z dotychczasową działalnością Rudolfa von Tippelskirchena, w którą był aktywnie zaangażowany, kiedy uczestniczył w komisji dokonującej objazdu południowo-wschodnich obszarów państwa krzyżackiego wiosną 1516 r. Chodzi tutaj o sprawę sporu Quirina Schlicka o dobra Brejdyny z wdową po poprzednim właścicielu⁴⁴. Jeśli do tego dodamy, że 30 maja już jednoznacznie *Komtur zum Rein itzt zu Sehesten* rozpatrywał spór, ciągnący się również od objazdu z wiosny 1516 r., o młyn i staw między Henrykiem von Arnswaldem i jakimś von Seifersdorfem w okręgu nidzickim, to mamy pewność, że uczestniczył w nich jeszcze komtur Rudolf von Tippelskirchen, który przeniósł już co prawda swoją siedzibę do Szestna, ale mógł rozpatrywać niedokończone sprawy, zwłaszcza że jedna nie dotyczyła komturstwa ryńskiego, a druga dotyczyła jego nowego okręgu. Tymczasem rozpatrywanie tych spraw przez nowego komtura ryńskiego było na tyle utrudnione, że Jerzy von Eltz od listopada 1515 r. przebywał z misją dyplomatyczną w Rzeszy⁴⁵. Nieco bardziej za-

³⁸ OBA nr 20859, por. *Das Grosse Zinsbuch...*, s. 201 i n. Wizytację zapowiedziano komturowi 27 IV, OF 38, f. 129.

³⁹ OBA nr 20858.

⁴⁰ OBA nr 20865: „alter Compthur vom Rein”.

⁴¹ OBA nr 20912: „alther Compthur vom Reyn”. Takiego terminu użyto również w inwentarzu zamku szestnieńskiego z 1516 r.: „dem alten hern Compthur vom Rein” – OBA nr 21157, f. 1, jak też w liście Jobsta Truchessa z 16 VII: „alt h. Compthur etwan zu Reynn” – OBA nr 20954.

⁴² OF 38, f. 130–131. Por. G.A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte und...*, s. 44, ten nie wspominał dokumentu z 7 VI, natomiast przywoływał inny niż wspomniany dokument z 30 V, który jednak błędnie datował na 1 VI.

⁴³ OF 38, f. 1, przy tym „Obermarschalk” zostało dopisane nieco później na znajdującej się wcześniej kresce i nieco jaśniejszym atramentem (w tytule brak kreski, ale atrament jest również nieco jaśniejszy). Por. G.A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte und...*, s. 44.

⁴⁴ M. Biskup, op. cit., s. 127–128; G.A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte und...*, s. 44.

⁴⁵ O misji tej zob. M. Biskup, *Polska a zakon krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, Olsztyn 1983, s. 476 i n.

gadkowo przedstawia się wzmianka o komturze z Rynu z 7 czerwca, tym bardziej że już tego samego dnia mamy poświadczony namiestnika (*Stathalter zum Rein*)⁴⁶. Obie sprawy dotyczyły suplikacji, czyżby więc komtur pojawił się tutaj pomyłkowo? Jeśli nie, to raczej odnosiła się ona również do Rudolfa von Tippelskirchena, jako bardziej obeznanego w problematyce komturstwa, a w kancelarii pominięto po prostu człon „jetzt zu Sehesten”, gdyż i tak wszyscy współcześni wiedzieli o kogo chodzi. Przy tym niezwykle istotne zdaje się być, że w tym samym dniu występuje w Rynie namiestnik, a ponadto nominalny komtur Jerzy von Eltz byłby raczej określony mianem wielkiego marszałka.

Jak więc z powyższego wynika, przekazanie komturstwa ryńskiego wielkiemu marszałkowi von Eltz doszło do skutku i to najpewniej już 13 maja, choć tylko nominalnie, gdyż nowy komtur przebywał poza Prusami. Dotychczas wielkiego marszałka nigdzie nie wykazywano jako komtura ryńskiego, nigdy też w źródłach imiennie nie został on określony komturem ryńskim, ale w świetle powyższych dokumentów z 17 stycznia i 13 maja 1516 r. wynika jednoznacznie, że komturstwo miał przejść i najpewniej (nominalnie, nie osobiście) przejął. Już jednak, jak wspomniano, 7 czerwca dowodnie siedział tamże namiestnik (*Stadthelder*), którym zapewne został Dytryk von Babenhausen (Bodenhausen)⁴⁷. I tak już zostało, nigdy bowiem nie wspomniano w Rynie o komturze, a jedynie o namiestnikach⁴⁸ z uprawnieniami, jakimi poprzednio posiadali komturowie⁴⁹. Powołanie namiestnika było zapewne koniecznością ze względu na przedłużający się pobyt wielkiego marszałka z misją dyplomatyczną w Rzeszy⁵⁰. Naturalnie nasuwa się pytanie: czy wielki marszałek von Eltz nadal zachował nominalny urząd komtura ryńskiego? Księgi z dokumentami wielkiego mistrza Albrechta dla komturstwa ryńskiego zdają się odpowiadać na to pytanie twierdząco. Zarówno w 1516, jak i 1517 r. przy Rynie dopisano *Obermarschalck*, a w wśród dokumentów pojawiały się również te dotyczące wielkiego marszałka, choć nie dotyczyły komturstwa ryńskiego⁵¹. Tym samym do wykazu ryńskich urzędników należy dodać nieznanego dotychczas dziewiątego komtura – wielkiego marszałka Jerzego von Eltza.

Ten w miarę przejrzysty obraz przemian na komturstwie ryńskim gmatwa pozornie pewien dokument. Oto okazuje się, jakoby 5 października (*Sontagk nach Michaelis*) 1516 r. wielkim szatnym i komturem ryńskim z siedzibą na „swoim”

⁴⁶ OF 38, f. 131. Dotychczas pierwszego namiestnika znano od 12 X, por. *Państwo zakonu krzyżackiego...*, s. 126.

⁴⁷ OBA nr 21050; *Państwo zakonu krzyżackiego...*, s. 126.

⁴⁸ Por. ibidem, s. 126; G.A. von Mülverstedt, *Die Beamten und Konventsmitglieder...*, s. 54.

⁴⁹ Tak wynika z nadania namiestnictwa ryńskiego dla Jerzego von Kolbitza (w 1519 r.), kiedy podkreślono, że miał mieć takie same uprawnienia jak niegdyś von Tippelskirchen – G.A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte und...*, s. 46.

⁵⁰ M. Biskup, *Polska a zakon krzyżacki...*, s. 476 i n.

⁵¹ OF 38, f. 1, 132 i n., OF 39, f. 1.

zamku ryńskim (*uf unsers Ordens Hause Rein*) ponownie był Rudolf von Tippelskirchen⁵². Wydaje się, że data w tym ostatnim dokumencie jest błędna i odnosi się ona do 1515 r. Wówczas to w dzień św. Michała tenże komtur wystawił inny znany nam dokument⁵³, a najpewniej to samo uczynił dnia następnego (w niedzielę po św. Michale, tj. 30 września 1515 r.). Na to wskazuje też formalna zbieżność obu dokumentów. W ten sposób zrozumiała staje się tytulatura i miejsce wystawienia dokumentu.

Powróćmy jednak do Szestna. W dokumencie z 17 stycznia 1516 r. nie określono stanowiska okręgu szestneńskiego w hierarchii administracyjnej Prus, używano jedynie określeń neutralnych: „zamek” (*Schloß*) i „okręg” (*Gebiet*). Zastosowanie jednak terminu „zamek” zamiast „dom” (*Haus*) świadczy przeciw traktowaniu go jako siedziby konwentu, z drugiej strony zamek był tutaj traktowany ewidentnie jako budynek (wałący się i wymagający naprawy), stąd mogła wynikać użyta nomenklatura. Dokument ów nie może więc rozstrzygnąć postawionego w tytule pytania. Zatem czas odnieść się do wzmiankowanych regestów i innych dokumentów. Najpierw mamy niedatowany list do wielkiego mistrza z informacją komtura domowego z Szestna (*Hauskomptur zu Sehesten*) o dobrach Moritza von Perschkaw w okręgu Tylży⁵⁴, ale jak się okazuje, list ten należy odnieść do czasów późniejszych (zob. dalej). Następnie 28 lipca 1516 r. komtur z Szestna (*Komptur von Sehesten*) napisał list do Fryderyka von Heydecka, w którym zdawał relację z różnych dręczących go obecnie problemów, m.in. o sporze z Jerzym Schrancken (*Schrankkeym*)⁵⁵, o dobrach w Wilkowie, o akcyzie sołtysów i karczmarzy z dóbr Dytryka von Schlieben oraz najszerzej o urządzeniu dwóch pieców smolarskich⁵⁶. W tym ostatnim punkcie mamy zatem wyraźne nawiązanie do dokumentu wielkiego mistrza Albrechta ze stycznia – realizację danych tamże przywilejów. Potwierdzenie imienne, że chodzi tutaj o Rudolfa von Tippelskirchena, mamy w zachowanej kopii tego dokumentu⁵⁷. W kilkanaście dni później (8 sierpnia) komtur w Szestnie (*Comptur zu Sehesten*) zdawał relację na temat sporu z Jerzym Schrankkeym i innymi o wieś Kamionka (*Caminigkeim*)⁵⁸. Relacji obecnie nie znamy, ale o jej istocie dowiaduje-

⁵² Ostpr. Fol. 332, f. 50; Ostpr. Fol. 334, f. 177.

⁵³ Ostpr. Fol. 333, f. 284; Ostpr. Fol. 334, f. 134.

⁵⁴ Ostpr. Fol. 14420, f. 1, OBA nr 27633. W liście wzmiankowany jest Bartold von Altmanshofen, były komtur domowy z Ragnety (1503) i prokurator szczyceński (1511–1519), uczestniczył też w komisji, która przejmowała zamek ryński z rąk Rudolfa von Tippelskirchena 13 V 1516 r. – OBA nr 20859.

⁵⁵ Jerzy Schrancken (*Schrankkeym*) był tożsamy z Jerzym Schlubuttem (por. G.A. von Mülverstedt, *Zur Verwaltungsgeschichte und...*, s. 43), członkiem znaczącej później rodziny szlacheckiej w Prusach o staropruskim rodowodzie.

⁵⁶ Ostpr. Fol. 14420, f. 5.

⁵⁷ OBA nr 20972.

⁵⁸ Ostpr. Fol. 14420, f. 5. Wieś ta do 1470 r. należała do klasztoru augustianów w Reszlu, kiedy w jej posiadanie wszedł Andrzej Rogettel, a następnie dostała się w inne ręce, m.in. rodziny Schlubutt, por. G. Białuński, *Dobra za granicą. O pozawarmińskich posiadłościach ziemskich klasztoru w Reszlu w XIV–XVI wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej: KMW), 2006, nr 2, s. 211–214.

my się z listu wójta kętrzyńskiego Wenera von Drachenfelsa i prokuratora barciańskiego Wilhelma von Schaumburga do wielkiego mistrza⁵⁹. Nie wspomniano w niej osoby komtura imiennie, ale dodano, że chodzi o niegdysiejszego (*etwan*) komtura ryńskiego i wielkiego szatnego. Wreszcie 27 sierpnia Rudolf von Tippelskirchen, występuje jako: *alter Comptur zum Reyn itzt zu Seesten*⁶⁰. Zapewne o tym samym dokumencie wzmiankował już niegdyś G.A. von Mülverstedt⁶¹.

Ostatni dokument, w którym wspomniany został jeszcze żyjący Rudolf von Tippelskirchen, datowany jest na 10 grudnia 1516 r. i według rejestru wystawił go prokurator z Szestna (*Pfleger vom Sehesten*)⁶². Nazwisko wystawcy wspomniane zostało w kopii tego listu zachowanej w Ordensbriefarchiv, ale okazuje się, że tutaj pojawiło się ono bez tytułu prokuratora (*Rudolff von Diepoltskirchen etwan Compthur zum Rein itzt zu Sehesten*)⁶³. Użyty po raz pierwszy i jedyny tytuł prokuratora wydaje się być podejrzany i zapewne pochodzi z czasów nieco późniejszych⁶⁴. Współcześnie go nie stosowano, stale funkcjonował tytuł komtura. Także 4 stycznia 1517 r. mamy komtura w Szestnie (*herr Komthur selligen*). Wzmianka ta pojawiła się w związku ze śmiercią Rudolfa von Tippelskirchena. Wtenczas do Szestna przybył zarządca karwanu z konwentu królewieckiego Hans von Helb i obejrzał spuściznę po zmarłym komturze w Szestnie (tutaj bezimiennym), wcześniej opieczętowaną przez wójta z Kętrzyna i prokuratora z Barcian⁶⁵. Zatem komtur ten zmarł po 10 grudnia 1516 r. i jakiś czas przed 4 stycznia 1517 r. Ze znanych nam następców Rudolfa pierwszym był namiestnik Hans von Kolbitz (wzmiankowany od 15 czerwca 1517 r.⁶⁶). Potem na przemian pojawiają się, albo namiestnicy (1517–1521, 1522–1524), albo prokuratorzy (1521, 1525)⁶⁷, ale już nigdy komturowie.

W świetle powyższych rozważań należy jednoznacznie podkreślić, że do powstania *sensu stricto* komturstwa z konwentem w Szestnie nie doszło. Zawsze bowiem mieliśmy do czynienia tylko z komturem w Szestnie (*zu Sehesten*) lub z Szestna (*von Sehesten*), ale nigdy nie wspomniano komturstwa (*Komturei*). Należy zatem przyjąć, że Rudolf von Tippelskirchen zachował dożywotnio tytuł komtura, na co wskazuje też zapis źródłowy: „alter [lub etwan] Komptur zum Rein itzt zu Sehesten”. Nie ma też wskazówek na funkcjonowanie nowego konwentu, zaś

⁵⁹ OBA nr 20980.

⁶⁰ Pergamenturkunden, Schiebl. XXX 97, komtur występuje tutaj jako przedstawiciel dostojników zakonnych w nadaniu księcia Albrechta dla biskupa sambijskiego Guntera.

⁶¹ G.A. von Mülverstedt, *Die Beamten und Konventsmitglieder...*, s. 54.

⁶² Ostpr. Fol. 14420, f. 6.

⁶³ OBA nr 21124, list w sprawie wywozu i zapasów zboża był skierowany do wielkiego mistrza Albrechta.

⁶⁴ Wydaje się, że rozwiązanie tego problemu znajdujemy w nocie *in dorso* tego listu (OBA nr 21124). Otóż kancelista-registrator w kancelarii wielkiego mistrza Albrechta, który na odwrocie opisywał dokument, najpierw napisał „der comptur von Sehesten”, ale potem to przekreślił, nadpisując „p eger” i stąd zapewne owa tytułatura w regescie.

⁶⁵ OBA nr 21193.

⁶⁶ *Państwo zakonu krzyżackiego...*, s. 127.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 127.

wzmiankowany jedyny raz komtur domowy w Szestnie był to, zgodnie z rozwiązaniem zaproponowanym przez Reinharda Wenskusa, namiestnik szestneński Bernhard Schlichter (1522–1524). Ten bowiem w dokumencie określił siebie jako byłego urzędnika z Tylży (*ich im ampt Thils gewesen bin*), a wiadomo, że tamże Schlichter pełnił funkcję kompana około 1519/1520 r. Wenskus uznał zatem, że użyty tytuł komtura domowego był tutaj równoważny z namiestnikiem (*Statthalter*)⁶⁸. Rzeczywiście takie utożsamienie obu urzędów znajdujemy w ówczesnych źródłach, przykładem niech będzie namiestnik z Ragnety w 1522 r. – Melchior von Haldegk, określane zamiennie jako komtur domowy z Ragnety⁶⁹. Przeciwno powstaniu nowego komturstwa świadczą też okoliczności otrzymania okręgu szestneńskiego przez von Tippelskirchena, miało to być bowiem jego zaopatrzenie emerytalne⁷⁰. Przy okazji udało się potwierdzić nieznanego dotąd komtura w Rynie w osobie wielkiego marszałka Jerzego von Eltza, który pozostał nominalnym komturem ryńskim zapewne aż do 1525 r.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz,

a. XX. Hauptabteilung Adelsarchiv

– nr 540, f. 46.

b. XX. Hauptabteilung Etats-Ministerium

– 118d, 531.

c. XX. Hauptabteilung Ostpreussische Folianten

– 124; 126, f. 24; 332, f. 50; 333, f. 220, 228, 284; 334, f. 122, 134, 177; 14420, f. 1, 5, 6.

d. XX. Hauptabteilung Ordensbriefarchiv

– nr 14082, 14086, 14294, 14295, 14599, 14704, 14759, 14961, 15137, 15293, 15899, 16034, 16040, 16995,

⁶⁸ Por. R. Wenskus, *Aufstieg und Ende der Familie von Perschkau*, *Altpreussische Geschlechterkunde*. Neue Folge, 1975, Bd. 8, s. 472, 486–487. Pewną przesłanką ku identyfikacji obu urzędów może być też zakres kompetencyjny, a mianowicie tymczasowy zarząd nad nieobsadzonymi w danym momencie ośrodkami administracyjnymi (co w przypadku komtura domowego było funkcją nadzwyczajną). W XIV w. komtur domowy był niekiedy osadzany w zamkach, które planowano podnieść do rangi komturstwa lub zajmował najważniejszy ośrodek poza siedzibą komtura (trudno jednak wprost przenosić ten zwyczaj do początku XVI w.), por. S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organ...*, s. 153–159.

⁶⁹ OBA nr 25620 (13 VIII): „Stadthelder zu Rangnith” i GStPK, XX. Hauptabteilung, Etats-Ministerium 118d, 531: „Haus-Comptur zu Rangnith”.

⁷⁰ Problem zaopatrzenia emerytalnego członków Zakonu w końcowym etapie jego funkcjonowania w Prusach jest słabo rozpoznany. Wymienię tutaj inne dwa przykłady z sąsiednich ośrodków – prokurator giżycki Jakub Reiff (Walter) oraz burgrabia straduński Tomasz Candteler po rezygnacji z urzędów przebywali dożywotnio na zamku w Szakach: „und kamen [chłopsy powstańcy w 1525 r. – G.B.] vor das Schloss Schaaken – – darauff, als einen alten Ordens – Herrn Jacob Reiff, und einen alten des Ordens Diener Thomas Candteler, welche dahin verordent, das ewige Brodt zu haben –”, por. M. Richau, *Historie von dem Aufruhr des Smaländischen Bauern*, w: H. Zins, *Powstanie chłopskie w Prusach Książęcych w 1525 roku. Walki społeczne w Prusach w początkach reformacji i ich geneza*, Warszawa 1953, s. 170. O wcześniejszych przykładach losów urzędników krzyżackich po rezygnacji z kariery zob. S. Józwiak, *Rezygnacje z kariery wysokich hierarchów Zakonu Krzyżackiego w Prusach w XIV wieku*, *KMW*, 1998, nr 1, s. 21–36.

20731, 20753, 20822, 20837, 20847, 20858, 20859, 20865, 20912, 20954, 20962, 20972, 20980, 21050, 21124, 21157, 21193, 25620, 27633,

e. XX. Hauptabteilung Ordensfolianten

- 38 (f. 1, 130, 131, 132, 135); 39 (f. 1); 123 (f. 73, 75); 94; 105 (f. 243); 133; 134; 135 (f. 55)

f. XX HA, Pergament-Urkunden

- Schiebl. 96 nr 9,
- Schiebl. XXX 97

Źródła drukowane

Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens, hrsg. von W. Ziesemer, Danzig 1921, s. 190 i n.

Die Chronik Wigands von Marburg, hrsg. von T. Hirsch, w: *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 2, Leipzig 1863.

[G.A.] von Mülverstedt, *Die Beamten und Konventsmitglieder in den Verwaltungsbezirken des Deutschen Ordens innerhalb Masuren*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1900, H. 6.

- *Beitrag zur älteren Geschichte von Sehesten*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1906, H. 11.
- *Zur Verwaltungsgeschichte und zur Ortskunde Masurens zu Anfang des 16. Jahrhunderts*, Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia, 1907, H. 12.

Unsere masurische Heimat. Zum hundertjährigen Bestehen des Kreises Sensburg, hrsg. von K. Templin, Sensburg 1926

Opracowania

Białuński Grzegorz, *Siedlungswesen im Bereich der Großen Masurischen Seen vom 14. bis 18. Jahrhundert – Ämter Lötzen und Rhein*, Hamburg 2005.

- *Dobra za granicą. O pozawarmińskich posiadłościach ziemskich klasztoru w Reszlu w XIV–XVI wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2006, nr 2.

Biskup Marian, *Polska a zakon krzyżacki w Prusach w początkach XVI wieku. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, Olsztyn 1983.

- *Die Herrschaftlichen Umzüge im Ordensland Preussen in den Jahren 1516 und 1518*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands, 2000, Bd. 46.

Biskup Marian, Labuda Gerard, *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1988.

Dachnowski Jan Karol, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, wyd. Z. Pentek, Kórnik 1995.

Jóźwiak Sławomir, *Rezygnacje z kariery wysokich hierarchów Zakonu Krzyżackiego w Prusach w XIV wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1998, nr 1.

- *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – przekształcenia – kompetencje*, Toruń 2001.

Mragowo. *Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1975, s. 66, 195.

Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku, red. Z.H. Nowaka przy współpracy R. Czai, Toruń 2000.

Preussisches Urkundenbuch, Bd. 5, hrsg. von K. Conrad, Marburg 1973, nr 552–553.

Richau Martin, *Historie von dem Aufruhr des Smaländischen Bauren*, w: H. Zins, *Powstanie chłopskie w Prusach Książęcych w 1525 roku. Walki społeczne w Prusach w początkach reformacji i ich geneza*, Warszawa 1953.

Toeppen Max, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, tłum. M. Szymańska-Jasińska, oprac. i wstępem poprzedził G. Jasiński, Olsztyn 1995.

Wank Otto, *Quellenkundlicher Beitrag zur Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte des Kreises Sensburg*, Altpreuussische Geschlechterkunde. Neue Folge, 1990.

Wenskus Reinhard, *Aufstieg und Ende der Familie von Perschkau*, Altpreuussische Geschlechterkunde. Neue Folge, 1975, Bd. 8.

- *Eine prussische Familie in Pommerellen und ihre Erben*, w: *Europa slavica – Europa orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, hrsg. von K.-D. Grothusen, K. Zernack, Berlin 1980.